

לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן

פרשת המן ודאגות הפרנסה

אחת הדאגות האנושיות היסודיות ביותר היא דאגת הפרנסה. כל אדם באשר הוא זקוק למזון, ללבוש ולקורת גג, ואולי לא פחות מכך – הוא זקוק לביטחון שכל אלו יימצאו לו בטרם ייקלע למצוקה. כך אמרו חכמים על הלוקח תבואה מן השוק, שנחשב בימיהם לאדם שאין לו בסיס כלכלי איתן: "והיו חייהם תלויים לך מנגד" – זה הלוקח תבואה מן השוק"א.

בפרשתנו, לאחר הנסים הגדולים של עשר המכות וקריעת הים, ניצבים בני־ישראל לנוכח בעיה זו. עצם היציאה אל המדבר בעקבות משה נחשבה לצעד נועז של עם שצעד בעקבות אמונתו ונשתבח על כך לדורות בפי הנביאים, אולם גם המאמין צריך לאכול. בחמישה־עשר יום לחודש השני, עם הגיעם למדבר סין, פונים בני־ישראל בתלונה למשה ולאהרן: "וילוננו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר... מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב".

מתוך לשון הפסוקים נראה שאין הקב"ה מדקדק אתם בשל התלונה, צורת פנייה שלילית שגררה עונשים קשים בהזדמנויות אחרות, אלא מכיר במצוקתם הקיומית ומשיב בסבר פנים יפות. בדבריו אל משה הוא מבשר לו על סדר הכלכלה שינהג מכאן ואילך, במשך ארבעים שנות הנדודים במדבר, ואשר יכלול בשר בערב ומן בבוקר: "בתת ה' לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר לשבע בשמע ה' את תלנתיכם אשר אתם מלינים עליו".

אם הבשר הזדמן להם לישראל באופן נסי, להק עצום של שלו שהתעופף סמוך למחנה מדי ערב, הרי תופעת המן חרגה לגמרי מגדרי הטבע: "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים". במשנה־תורה מדגיש משה שבפרנסה ממין זה יש מקום קריאת תיגר על התלות האנושית הטבעית בפרנסה: "ויאכלך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבתיך למען הודעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם"ב.

א. רש"י לדברים כח טו.
ב. דברים ח ג.

גם בפרשתנו מודיע הקב"ה מראש על הניסיון הכרוך בירידת המן: "ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי אם לא". משמע: בכל יום ויום נצטוו בני ישראל ללקוט רק כדי מאכלם לאותו יום, מבלי לדאוג מה יהיה מחר. מי שניסה להתעלם מהנחיה זו נכשל באורח פלא: "ולא העדיף המרבה והממעט לא החסיר, איש לפי אכלו לקטו". גם מי שניסה לצמצם את אכילתו ולהותיר מן הכמות שהורשה ללקט למחרת נאלץ לזנוח את הרעיון: "ויאמר משה אליהם איש אל יותר ממנו עד בקר. ולא שמעו אל משה ויותרו אנשים ממנו עד בקר וירם תולעים ויבאש".

יחד עם זאת, חכמים מבארים שמעט מן ההנהגה הטבעית היה מעורב בפרנסה הנסית. כך במכילתא: "ויצא העם ולקטו" – שלא יהיו מלקטין בחצרות, אלא יוצאין למדברות ומלקטין². כלומר: למרות שהקב"ה היה יכול להוריד לכל אחד ואחד מישראל את המן על פתח אוהלו, לא עשה כן. המן ירד במדבר, מחוץ למחנה, והכול הוצרכו לצאת וללקטו שם. הרי זה מעין מנהג העולם שאדם יוצא חוץ למקומו ותר אחר פרנסתו.

עוד זכר להנהגה שגרתית יותר נעשה במצוות השבת, הנלמדת מתוך חוקי המן: "ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה שני העמר לאחד ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה. ויאמר אליהם: הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה' מחר, את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו ואת כל העדף הניחו לכם למשמרת עד הבקר". מתוך הסדר הזה נובע פתגם חכמים: "מי שטרח בערב שבת – יאכל בשבת"³, ומשמעות הדבר היא שגם באותה תקופה שבה היה מזונם של ישראל מזומן להם ללא כל טרחה, נדרשו בכל זאת "לדאוג" לפרנסת יום השבת וללקט עבורו פי שניים.

צנצנת אחת מן המן נצטווה משה לשים ליד ארון ברית ה' למשמרת לדורות הבאים, "למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר בהוציא אתכם מארץ מצרים". אולי ביטוי מורחב למצווה זו ניתן בדברי השולחן-ערוך, הממליץ לקרוא את פסוקי פרשת המן בכל יום ויום⁴. המשנה ברורה מבאר את טעמו:

כדי שיאמין שכל מזונותיו באין בהשגחה פרטית, וכדכתיב "המרבה לא העדיף והממעט לא החסיר", להורות שאין ריבוי ההשתדלות מועיל מאומה. ואיתא בירושלמי ברכות: "כל האומר פרשת המן, מובטח לו שלא יתמעטו מזונותיו"⁵.

ג. מסכתא דויסע, פרשה ב (ע"פ הגהות הגר"א).

ד. עבודה זרה ג, א.

ה. שו"ע או"ח א: ה.

ו. משנה ברורה א: יג. וראה ספר התשב"ץ סימן רנו שכתב על כך: "ואני ערב".

מתוך כך אנו למדים שפרשת המן, עם היותה חלק מהנהגת המדבר הנסית, מהווה בניין-אב להתמודדות היהודית עם שאלת הפרנסה, כאשר היסוד העיקרי העולה מתוכה הוא "שאין ריבוי ההשתדלות מועיל מאומה". דברים אלו מצריכים אותנו להתבונן היטב בפרשתנו, כדי להבין כיצד נובע לימוד זה מתוכה וכיצד ניתן לבטאו במסגרת חיינו.

מתוך כך נפנה לעיין בדברי חכמים, שנחלקו בשאלת המסקנה המעשית הנובעת מפרשת המן, ומחלוקתם מובאת במכילתא:

"דבר יום ביומו" – רבי יהושע אומר: כדי שילקוט אדם להיום ולמחר כעין מערב-שבת לשבת. רבי אלעזר המודעי אומר: כדי שלא ילקוט אדם מהיום למחר כעין מערב-שבת לשבת. "דבר יום ביומו" – מי שברא יום ברא פרנסתו. מכאן היה רבי אלעזר המודעי אומר: כל מי שיש לו מה יאכל היום ואומר מה אוכל למחר, הרי זה מחוסר אמנה.

"למען אנסנו הילך בתורתך אם לא" – מכאן היה רבי שמעון בן-יוחאי אומר: לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן. הא כיצד? היה יושב ודורש ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומכסה. לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן, ושניים להם אוכלי תרומה. רבי יהושע אומר: שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתיים בערבית ועוסק במלאכתו כל היום, מעלין עליו כאלו קיים כל התורה כולה.¹

במבט ראשון נראה שהדעות חלוקות מן הקצה אל הקצה בשאלת חובת ההשתדלות המוטלת על האדם: לדעת רבי יהושע אדם חייב להשתדל ולדאוג ליום המחר, ואילו לדעת רבי אלעזר המודעי בדיוק להפך – כל הנותן דעתו על יום המחר בשעה שפרנסת יומו מזומנת לפניו הרי הוא מחוסר אמנה.

רבי שמעון בן-יוחאי מצטרף כדעה שלישית, המאמצת את דעתו של רבי אלעזר המודעי בהקשר של לומדי תורה. כשם שבימינו של משה למדו הכול תורה מפיו למרות שלא היה באוהליהם מזון אלא ליום אחד בלבד, כך בכל הדורות. נחלק עליו רבי יהושע גם בנושא זה, וטוען שחובת העיסוק במלאכה חלה על הכול – וגם לומדי תורה בכלל. ואם טרדה המלאכה את האדם עד שלא נותר בידו פנאי אלא כדי ללמוד שתי הלכות שחרית וערבית – די בכך.

והדברים קשים: כיצד נופלת בנושא עקרוני כל-כך, הנוגע ליסודות האמונה והביטחון בה, מחלוקת קיצונית כל-כך? כיצד לומדים שני תנאים השקפות עולם הפוכות מאותם פסוקים עצמם? ואיך ננהג אנחנו, האם נפסקה הלכה כאחת הדעות?

בין מחלוקת ל"דעות מחולקות"

כמבוא לדרך העיון הנכונה במחלוקתנו, שמתוכה יתיישבו הקושיות הנזכרות, נציב לנגדנו עיקרון מרכזי שמלמדנו מרן הרב זצ"ל:

ההשקפה היותר מאירה בענייני אמונות ודעות, כמו בכל עניינים נשגבים, היא לצאת מהחוג הצר שבו נמצאים שיטות מחולקות, הצוררות זו את זו ומבטלות אלו את אלו, ולבוא עד מרום הפסגה שמשם נשקפות כל הדעות בשורשן, איך שכולן עולות למקום אחד, ורק שינוי תנאים באורחות החיים ובמצב הנפשות הוא המחלק ביניהם. והחוקר המיושב, המשתמש בשכל ישר מצורף לרגש בהיר ונכון, ידע איך להוקיר כל דבר בערכו ואיך לשלב כל הדעות במצב כזה שכל אחת תשלים את החיסרון שיש בחברתה, אפילו במקום שהן נראות כחולקות זו על זו. זאת היא ההשקפה העליונה הנובעת מההכרה האלוקית האמיתית, "הכולל הכול וכוללם יחד".¹

אם ננסה לאחוז בשיפולי גלימתו של מרן הרב זצ"ל וללכת בדרכו בעניין זה, נמצא שאכן כנים הדברים – יש בפרשת המן מזה וגם מזה. שתי תבניות של יחסי ביטחון/השתדלות כלולות בה, וכל אחד מן התנאים תפס אחת מהן לעיקר.

רמז לדבריו של רבי יהושע נמצא במה שהוצרכו ישראל לצאת חוץ למחנה כדי ללקוט את המן, ולא ירד להם על פתחי אוהליהם, וכן בהנהגת יום השישי, שבו נדרשו העם ללקט את מאכל יום השבת מבעוד מועד. בשתי דרישות ההשתדלות הללו, שבאו על רקע הנהגה נסית מובהקת, יש משום רמז מכוון לבניישראל:

דעו שהנהגת המן הנסית נוהגת בשנות המדבר בלבד, תקופה שבה לא המזון בלבד כי אם גם המים, הלבוש וקורת הגג הומצאו לכם מבלי שתצטרכו לעמול עבורם; אך עם בואכם "אל ארץ נושבת" יהיה עליכם להסתגל להנהגה ארצית, ללחם הצומח מן האדמה בזיעת אפיו של האדם ואינו יורד מן השמים באורח פלא. בארץ ישראל אין לאדם להשליך יהבו על הקב"ה שימציא לו מזונו בעתו, אלא יחד עם הביטחון בה' המסייע לו עליו להרבות בהשתדלות כדי לקדם מבעוד מועד את צורכי המחר.

1. איגרות ראי"ה ח"א, עט. וכן כתב גם בעין אי"ה (ברכות ט: סח): "למדנו שישנן לפעמים דעות מחולקות שבאמת אין בהם מחלוקת, אלא שכל אחד דן מצד השקפתו על הדבר, ואין השקפה אחת שוללת את זולתה. ואפילו ההשקפות שנראות כסותרות זו את זו, אין להחליט שהן שנויות במחלוקת כי ייתכן שנראה הדבר כמחלוקת מפני חסרון ההעמקה וההרחבה בטיבו של עניין, אבל לכשיודע לו העניין על בוריו ימצא שיש פנים לכל אחד מהצדדים – אפילו הנראין כסותרים."

מאידיך, דבריו של רבי אלעזר המודעי מעוגנים במציאות היום-יומית של דור המדבר, שבהם הקפיד הקב"ה הקפדה יתרה על העמידה בניסיון האמוני – שלא ללקוט יותר ממאכל יום אחד בלבד. להתמודדות זו ניתן משקל רב עד כדי כך שהיא מכונה "הליכה בתורת ה'", וכלשון הפסוק: "למען אנסנו הילך בתורתך אם לא".

ואכן, גם שיטה זו מתבקשת מתוך המציאות, שכן דבריו של רבי יהושע מעוררים קושיה חזקה: אם אכן חובת ההשתדלות המוטלת עלינו כוללת גם את הדאגה לצורכי המחר, מהו הגבול? אם אנו דואגים למחר, אולי מוטלת עלינו גם האחריות לחסוך משבוע לשבוע, מחודש לחודש ואף משנה לשנה – שכן מי יודע מה ילד יום? ומה בדבר ימי הזקנה, האם עלינו להביאם בחשבון? מן העיקרון המצומצם של טרחה מערב שבת לשבת קצרה הדרך עד לחיים המשעבדים את כל משאבי ההווה לטובת העתיד.

האם זה המסר שעלינו ללמוד מפרשת המן? האם אדם צריך לחיות את חייו כרדוף בידי צורכי העתיד, ללא פנאי להשקעה נאותה בחיי המשפחה או אפילו לצרכיו הנפשיים? ותורה מה תהא עליה? הרי במציאות של ימינו, נדרש אדם המעוניין לבסס את פרנסתו להשקיע בלימוד מקצוע בגיל צעיר, ולאחר מכן הוא מקדיש עשרות שנים מחייו – ודווקא הטובות והפוריות שבהן – לעמל המקיף את רוב שעות היום כדי לממן את קיומו השוטף ויחד עם זאת לחסוך לקראת העתיד, הצופן בחובו התרחבות המשפחה, מוסדות חינוך, נישואי ילדים וסיוע ברכישת דירות עבורם. מתי יהיה סיפק בידו להעמיק בלימוד תורה בקנה מידה משמעותי? האם אין זה נכון לומר שאדם מצווה לדאוג לעתידו ולעתידי משפחתו גם מן הבחינה הרוחנית, וזאת על-ידי לימוד תורה רציני בעודו במבחר שנותיו ובשיא כוחותיו?

ממוצא דבר ניתן להבין שכדברי הרב זצ"ל, לא מחלוקת יש כאן אלא "דעות מחולקות" המבטאות שני צדדים שונים שאי-אפשר לאחד מהם להכחיש את חברו, ו"רק שינוי תנאים באורחות החיים ובמצב הנפשות הוא המחלק ביניהם". גם רבי יהושע ודאי יודה שאל לדאגת המחר לכבוש את כל יישותו של אדם ולנצל את כל משאביו, וגם רבי אליעזר ודאי יודה שלא כחיי המדבר חיי הארץ ואין אדם רשאי להתנער מכול וכול מצורכי פרנסתו.

ואכן, כך אנו נוהגים בפועל עד עצם היום הזה. חלוקת הדעות מחלקת גם את חיינו לתקופות שבהן אנו נוהגים מנהג רבי אלעזר המודעי, שוקדים על התורה ומגבשים את עולמנו הרוחני, ולתקופות אחרות שבהן אנו נוהגים מנהג רבי יהושע ונושאים בעול הפרנסה מתוך מחשבה מאוזנת המביאה בחשבון את מכלול הצרכים העומדים בפנינו מבלי להשתעבד להם.

חלוקה זו הכתיבה גם את סדר מסעם של בני-ישראל, שהיה גם סדר גידולה של האומה מקטנות לבגרות: תחילה עשו ארבעים שנה בבית-מדרשו של משה, ובשנים אלו היו חופשיים מדאגות המחר וזכו לקבל בכל יום את מזון היום ההוא בלבד, ולאחר מכן באו אל

ארץ־ישראל ובה החלו לחרוש ולזרוע כדי להוציא לחם מן האדמה. כך מלמדים חכמים במדרש:

אמר הקב"ה: אם אני מוליכן דרך פשוטה, עכשיו מחזיקין איש איש בשדה ובכרם ומבטלין מן התורה. אלא אני מוליכן דרך המדבר, ויאכלו את המן וישתו מי באר, והתורה מתיישבת בגופן.^ח

וכן לימים, נעשה שימוש חינוכי דומה בצנצנת המן שהונחה על־ידי משה למשמרת לפני ה': בימי ירמיהו, כשהיה ירמיהו מוכיחם: למה אין אתם עוסקים בתורה?, והם אומרים: נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה? מהיכן נתפרנס? הוציא להם צנצנת המן ואמר להם: "הדור אתם ראו דבר ה'"ט – שמעו לא נאמר אלא "ראו" – בזה נתפרנסו אבותיכם! הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו.^י

לא ימוש ספר התורה הזה מפִיך

מכאן נבוא למחלוקת השנייה, המתמקדת ביחס שבין חובת לימוד התורה ובין העיסוק בצורכי הפרנסה.

לשיטתו של רבי שמעון בר־יוחאי, לא ניתן לגדל תלמידי־חכמים גדולים שיבנו וישכללו את בניין התורה באומה אלא מתוך התמסרות שלמה ללימוד – כאוכלי המן שלא היו זקוקים לטרור כלל בפרנסתם. דבריו מבוארים במקום אחר, שבו נחלק על רבי ישמעאל:

תנו רבנן: "ואספת דגנך"^{יא} מה תלמוד לומר? לפי שנאמר "לא ימוש ספר התורה הזה מפִיך"^{יב}, יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת דגנך" – הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל.

רבי שמעון בן־יוחאי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על־ידי אחרים, שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'"^{יג}, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן

- ח. תנחומא בשלח, א.
- ט. ירמיהו ב לא.
- י. רש"י לשמות טז לב.
- יא. דברים יא ד.
- יב. יהושע א ח.
- יג. ישעיהו סא ה.

נעשית עליידי עצמון, שנאמר: "ואספת דגנך", ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: "ועבדת את איביך וגו'"^{טו}.

שמה יבוא השואל וישאל: ניחא במדבר, שם אכן הייתה הבטחה אלוקית והנהגה נסית גלויה, אך מי ערב לאותם המבקשים ללון באוהלה של תורה שלא תחסר פרנסתם? כיצד ניתן לנהוג כרבי שמעון ברי"וחאי בתוך גדרי המציאות הטבעית?

נדמה שרבי שמעון עצמו רומז מענה לשאלה זו בדבריו במכילתא: "לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן ושניים להם אוכלי תרומה". בשעה שהיו כל ישראל לומדים תורה מפיו של משה, זכו כולם ל"רשת ביטחון" כלכלית נסית. מציאות זו מאפשרת את לימוד התורה באופן המעמיק והכולל ביותר, ועל כן אומר רבי שמעון ש"לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן". אמנם, גם בהמשך הדורות דאגה ההשגחה האלוקית לחזק את מעמדם של נושאי התורה בישראל ולאפשר להם למלא את שליחותם.

הדברים אמורים בכהנים ובלויים, שאחד מתפקידיהם העיקריים היה הרבצת התורה בכל שבטי ישראל. עובדה זו יש בה כדי לבאר מפני מה לא זכו לחלק ונחלה בארץ, וזאת אף שעבודתם בבית המקדש התמשכה כשבועיים בשנה בלבד וביתר הזמן היו מסוגלים, לכאורה, לעסוק בעבודת האדמה ככל ישראל. כך כתב הרמב"ם:

ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו להורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל"^{טז}. לפיכך הובדלו מדרכי העולם: לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכוח גופן, אלא הם חיל השם,

יד. דברים כח מח.

טו. ברכות לה, ב. הגמרא מסכמת את המחלוקת: "אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרשב"י ולא עלתה בידן", וגם אנו נדחפים – במבט ראשון – להזדהות עם דברי רבי ישמעאל, הנראים לנו קרובים יותר אל המציאות. אמנם מבט שני יגלה שההפך הוא הנכון, וכי דברי רבי ישמעאל מעמידים אידיאל קשה מאוד ליישום. בהמשך הגמרא מתברר לנו מתוך דברי רבא כיצד חיו אותם תלמידי חכמים ש"עשו כרבי ישמעאל": "אמר ליה רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא". אלו היו גיבורי כוח, שהיו מסוגלים לעשות לפרנסתם חודשיים בלבד, ואילו במשך עשרה חודשים הסתפקו במועט ועשו תורתם אומנותם. קשה לראות כיצד נוכל כיום להעמיד תלמידי חכמים גדולים שזה אורח חייהם. תלמידי החכמים הגדולים שזכינו לראות בעינינו עשו כרבי שמעון דווקא, הסתגרו למשך שנים בבית המדרש, ובמהלך שנים אלו חיו כאוכלי המן ממש, בזכות אנשים מוקירי תורה ואוהבי רבנן שהבינו את ערך החזקת התורה וגדוליה.

טז. דברים לג י.

שנאמר: "ברך ה' חילו"^י, והוא ברוך הוא זוכה להם, שנאמר: "אני חלקך ונחלתך"^{י"ט}.

במה זוכה ה' לכהנים וללויים? בעשרים-וארבע מתנות כהונה, ובמעשר ראשון הניתן ללויים. כל אלו נכללים בשם הכולל "תרומה", שנועדה לאפשר לאוכליה להתמסר לתורה במידה יתרה לתועלת העם כולו.

האם פרנסתם של אוכלי תרומה מובטחת להם? – לא. אין אף כהן או לוי המובטח שיינתנו לו תרומות ומעשרות, שכן כל ישראל יכולים לבחור למי יתנו את מתנותיהם. כמו בדור המדבר, כשנדרשו הם להאמין בה' שיוריד להם כל צורכם גם מחר כפי שהוריד להם היום, כך לדורות – ההתמסרות ללימוד תורה כרוכה תמיד במידה יתרה של ביטחון. לא נדיבות לבם של ישראל היא מקור הביטחון הזה, אלא ידו הפתוחה והרחבה של ה' המספקת את צורכי יראיו.

לתלות זו משמעות רוחנית עמוקה, המתבארת אף היא מפי רבי שמעון:

שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן-יוחאי: מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה? אמר להם: אמשול לכם משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שיש לו בן אחד. פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה, ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה. עמד ופסק מזונותיו בכל יום, והיה מקבל פני אביו כל יום. אף ישראל, מי שיש לו ארבעה וחמישה בנים היה דואג ואומר: שמא לא ירד מן למחר ונמצאו כולן מתים ברעב? נמצאו כולן מכוונים את לבם לאביהן שבשמים.²

אם משמעותו המילולית של המושג "אוכלי תרומה" מתייחסת לכהנים וללויים בלבד, הרי במובן רחב יותר הוא כולל בתוכו גם את השוקדים על התורה הבאים מתוך מחנה ישראל. כך מוסיף הרמב"ם ומבאר:

ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להיבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלקים ופרק מעל צווארו עול החשבונות הרבים אשר ביקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קודש קודשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה

יז. שם לג יא.

יח. במדבר יח כ.

יט. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל יג: יב.

כ. יומא עו, א.

לו בעולם־זהה דבר המספיק לו כמו שזיכה לכהנים וללויים. הרי דוד אומר: "ה' מנת חלקי וכוסי, אתה תומיך גורלי"^{כא}.

מדברי הרמב"ם למדנו שכל אדם מישראל יכול להתנדב לשאת את משא לימוד התורה והוראתה לאומה, ומשעשה כך יש לו לבטוח בה' שיזכה לו "דבר המספיק לו" כדרך שזכה לכהנים וללויים במתנותיהם^{כב}. אמנם מבחן ביטחון זה גדול יותר, שכן הכהנים והלויים מובטחים על מתנותיהם לפחות באופן כללי (גם אם אין חיוב להעניק תרומות ומעשרות לכל כהן בפני עצמו), ואילו אנשי ישראל העוסקים בתורה אין ודאות שהציבור יעמיס על עצמו את עול פרנסתם^{כד}.

והגית בו יומם ולילה

לעומת דבריו המפליגים של רבי שמעון, חוזר רבי יהושע ומדגיש את תנאי המציאות הטבעית שלא ניתן להתעלם מהם: "רבי יהושע אומר: שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתיים בערבית ועוסק במלאכתו כל היום, ומעלין עליו כאילו קיים כל התורה כולה".

בנושא זה ברור עוד יותר שלא מדובר בשתי דעות הנוגדות זו את זו, שכן ברור שאדם הלומד ארבע הלכות בכל יום אינו יכול להשתוות ברמתו התורנית לאדם שתורתו אומנותו, העוסק בתורה כל שעות היום. נוסף על כך, רבי יהושע עצמו לא הבטיח לאדם כזה גדלות בתורה ואפילו לא אמר שמעלין עליו "כאילו למד כל התורה כולה", אלא "כאילו קיים כל התורה כולה".

איש איש ונתיב חייו. יש מי שזכה לפרוק מעל צווארו את עול החשבונות הרבים, כדברי הרמב"ם, ולהקדיש את כל מאודו לתורת ה', ויש מי שעולם של אותם חשבונות מוטל עליו – כדרך העולם. זה האחרון נדרש לעבוד למחייתו ולפרנס את עצמו, את אישתו ואת בני ביתו כהלכות גוברין יהודאין. אלא שבעוד מי שתורתו אומנותו הוא לומד התורה, הרי מי שעוסק בפרנסתו הוא מקיים התורה.

כבעל יבולים, הוא מפריש תרומות ומעשרות ומקיים את יתר המצוות התלויות בארץ. כבעל צאן ובקר הוא מפריש מעשר בהמה ומרים מתנות כהונה בעת שחיטת בהמותיו. כאיש

כא. תהלים טז ה.

כב. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל יג: יג.

כג. ואף הרמב"ם עצמו זכה ל"דבר המספיק לו" מידי אחיו רבי דוד זצ"ל, שדאג לפרנסו כל ימי חייו ממסחרו, וכך היה בידו להתפנות ללימוד תורה (עיין איגרות הרמב"ם, מהדורת הרב שילת, ח"א, עמ' קצג ועמ' רכט). כשמת רבי דוד באוקיינוס ההודי התאבל עליו הרמב"ם מאוד וכתב עליו: "והוא שהיה נושא ונותן בשוק ומרוויח ואני יושב לבטח" (שם, עמ' רל).

כד. ועיין כסף־משנה הלכות תלמוד־תורה ג: יא.

עסקים הוא מקפיד על משא־זמתן באמונה, נשמר מהונאה ומאבק גזל, מנשך ומריבית. מסגרת יומו מקשרת אותו גם לבית המדרש, בדמותן של אותן שתי הלכות שחרית וערבית, שעל־ידן הוא שומר על החיבור אל מעיינות התורה ושואב מהם את החיות הרוחנית הדרושה לשם קיום אורח החיים הנעלה הזה על הצד הטוב ביותר. מתוך כך "מעלין עליו כאילו קיים כל התורה כולה", מפני שעל ידו ועל יד שכמותו מתממשים דברי התורה וקורמים עור וגידים עד לכינונה של "ממלכת כהנים וגוי קדוש"^{כה} בארץ ה'.

בעוד שתי הדעות שהובאו בתחילת דברי המכילתא מתוות שתי דרכים עיקריות, שתי נטיות, המבקשות את איזון בחייו של כל יהודי, שתי הדעות האחרונות מכירות בדמויות הקצה: הגדול בתורה מכאן, והמקיימה בעולם המעשה מכאן. הראשון דומה לאוכלי המן וראוי לו להשליך יהבו על פרנסה שטיבה דומה, "דבר המספיק לו" ובא לידי מנדבת לבו של המבקש לתרום מממונו לטובת הקודש ולחיזוקו. האחרון דומה לבאי הארץ ולו ראוי ההנהגה של תכנון העתיד, "כדי שילקוט אדם מהיום למחר".

אפשר שלא חזר רבי יהושע על דבריו אלא כדי להדגיש שגם הטיפוס האחרון יכול להיות קשור ומושך באוהלה של תורה, וכי יש באותה קביעות עתים שחרית וערבית משום קביעות אמיתית של עולמו הרוחני בבית־המדרש. כך מבאר מרן הרב זצ"ל ביחס לדורות הראשונים, שעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי ו"זו וזו נתקיימה בידן"^{כו}:

עיקר שם עראי וקבע אין תלוי כלי־כך בזמן כמו בהסכמת הדעת, שהדבר שמחזיק לעיקר הוא קבע, גם שמסיבות יעסוק בה מעט זמן.^{כז}

קביעות זו מתרצת גם קושיה הלכתית בדין ברכת התורה, כמבואר בתוספות:

ונשאל להרב ר' יצחק: כגון אנו, שאין אנו לומדין מיד לאחר תפילת השחר שאנו טרודין והולכים כך בלא לימוד עד אמצע היום או יותר, אמאי אין אנו מברכין ברכת התורה פעם אחרת כשאנו מתחילין ללמוד? ... ויש לומר דשאני תורה שאינו מייאש דעתו דכל שעה אדם מחויב ללמוד, דכתיב: "והגית בו יומם ולילה"^{כח}, והווי כמו יושב כל היום בלא הפסק.^{כט}

בעלי התוספות נוקטים ביטוי מופלא: "שאני תורה, שאינו מייאש דעתו". התורה נחשבת כרכושו של כל יהודי, ובאותם זמנים שבהם אין הוא יכול לעסוק בה היא נחשבת כאבדתו. כשאדם מאבד אבדה שיש בה סימנים במקום שרוב יושביו יהודים, אין הוא מתייאש ממנה

כה. שמות יט ו.

כו. עין־אי"ה ברכות ו: יא.

כז. ברכות יא, ב ד"ה שכבר.

– כלומר: אינו מוותר על האפשרות לשוב ולזכות בה בכל רגע. מי שחיבורו אל התורה כה עמוק, הרי זה כאילו מעולם לא התנתק ממנה.

ואכן, במקום אחר מצאנו שגם רבי שמעון ברייחאי עצמו מודה לרבי יהושע ומסכים להגדרתם של טיפוסים שונים הן מצד כמות לימודם והן מצד המקום שתופסת הפרנסה בחייהם:

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון ברייחאי: אפילו לא קרא אדם אלא קריית שמע שחרית וערבית, קיים "לא ימוש [ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה]".^כ

למשמרת לדורותיכם

על פי הדברים הללו נראים דברי מרן הרב זצ"ל ברורים בטעמים ומאירים בנימוקם, שכן באמצעות החתירה להבנת הדעות על בוריין עלה בידינו להבהיר כיצד "יש פנים לכל אחד מהצדדים – אפילו הנראין כסותרים"^{כט}.

אפשר ששורש דרך הלימוד הזו מצוי בדברי הגמרא אודות "מחלוקתם" של הלל ושמאי, שאף היא נוגעת בשאלת הביטחון ובשיעורה של חובת הטרחה בערב־שבת לכבוד השבת:

תניא: אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר זו לשבת, מצא אחרת נאה הימנה מניח את השנייה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מידה אחרת הייתה לו, שכל מעשיו לשם שמים, שנאמר "ברוך ה' יום יום"^ל. תניא נמי הכי: בית שמאי אומרים: מחד בשביך לשבתך, ובית הלל אומרים: "ברוך ה' יום יום"^{לא}.

דרכו של שמאי לדאוג לצורכי העתיד, לטרוח מערב־שבת לשבת, כאשר ערב־שבת מתחיל אצלו כבר ממוצאי השבת החולפת. לעומתו, היה הלל רגיל לכוון לשם שמים מדי יום ביומו ומשום כך בטח בה' שוודאי יזמין לו בהמה נאה יותר לכבוד שבת.^{לב}

אולם יש לשים לב לכך שהגמרא אינה רואה את שתי הדעות כחולקות זו על זו, אף שהן משקפות הלכי נפש שונים בתכלית. אין הלל חולק על שמאי אלא "מידה אחרת הייתה לו", והגמרא מביאה את שתי המידות מאחר ושתיהן אמת "ורק שינוי תנאים באורחות החיים ובמצב הנפשות הוא המחלק ביניהם"^{לד}.

כח. מנחות צט, ב.

כט. ראה דברי הרב זצ"ל המובאים לעיל, הערה ז.

ל. תהלים סח כ.

לא. ביצה טז, א.

לב. רש"י שם, ד"ה לשם שמים.

מתוך כך אנו מבינים אל נכון מדוע נצטוונו להניח צנצנת אחת מן המן למשמרת לדורות הבאים, ציווי שהוא שורש הלימוד האמוני והמעשי שיש לנו ללמוד מפרשת המן לחיינו בכל נסיבות הזמנים, המשתנים ומתחדשים תמיד.

פרשת המן היא לימוד מכוון בסוגיית הביטחון בה' ויחסו לחובת ההשתדלות המוטלת עלינו בצורכי הפרנסה, וכפי שכתב המשנה־ברורה: "ואין די באמירה, אלא שיתבונן מה שהוא אומר ויכיר נפלאות ה'".

בשורות דלעיל ניסינו למלא אחר דרישה זו, להתבונן בפסוקי פרשת המן, ומתוך כך זכינו למצוא בה רמזים לדרכים שונות ולאיוונים שונים בין ביטחון להשתדלות, איש איש ודרכו, איש איש ושלבי חייו השונים.

אולם עיקרון אחד חורז את כולם – תלמידי־יחכמים שתורתם אומנותם עם אנשי מלאכה הקובעים עתים לתורה שחרית וערבית, בני תשחורת היושבים בישיבה עם בעלי משפחה המטופלים בילדים – "אין ריבוי ההשתדלות מועיל מאומה". לכל אחד ישנו אופן מיוחד שבו עליו להתפרנס, ועליו לדעת להכיר את מקומו ומתוך כך לדעת כיצד להימנע מלהעדיף או מלהחסיר – "איש לפי אכלו לקטו".